

Jøder og kommunister 1917-1945

Kommunistiske jøder er nogle af de mest omdiskuterede inden for moderne jødisk forskning i nyere tid. I Danmark fandtes de jøder, som var tilhængere af kommunismen, primært blandt de russiske jøder, som var kommet til landet i slutningen af det nittende og starten af det tyvende århundrede. Her udreder Morten Thing den kommunistiske politik og kommunismens forbindelse til jøder i Danmark og i Rusland.

Af Morten Thing

Blandt de russisk jødiske immigranter, der var kommet til Danmark i slutningen af 1800-tallet og starten af 1900-tallet, var der mange politiske flygtninge, som var flygtet fra det tsaristiske politi. Den første organisation, de dannede i København, var *Bundisher Ferayn* eller slet og ret Bund. Det var en afdeling af det russisk jødiske socialdemokrati, som på jiddish hed *Der algemayner yidisher arbeter bund fun Lite, Poyln un Rusland* (Det almindelige jødiske arbejderforbund i Litauen, Polen og Rusland). I Rusland var Bund fra sin dannelse i 1897 til 1903 en fraktion af det russiske socialdemokrati, RSDAP, sammen med bolsjevikkerne og mensjevikkerne, som udgjorde henholdsvis venstre- og højrefløj. Fra 1903-1906 stod Bund uden for RSDAP, men trådte derefter igen ind i partiet. Bund i København blev grundlagt i 1905 og fik stor betydning for indvandrerne. Det skyldtes blandt andet, at Bund spillede en afgørende kulturpolitisk rolle. Bund i København var med til at oprette Det Jiddishe Bibliotek, som blev placeret i det senere *Bundisher arbeter leze-sal far ale in Kopenhagen*, eller blot Bunds Læsesal. Læsesalen og biblioteket blev meget vigtige institutioner for indvandrerne.

De russiske immigranter var meget anderledes end de danske jøder.¹ De tilhørte en helt anden kultur, og forholdet mellem de to grupper var eksplosivt i perioden 1905-1920. Integrationen af dele af indvandrerne førte

faktisk til en revitalisering af det jødiske samfund. Og det skete blandt andet, fordi en stor del af indvandrerne var politiske indvandrere. De var udvandret på grund af mangel på arbejde, men også fordi de havde problemer af politisk art. Som politiske aktivister betragtede mange af dem sig selv som landflygtige, det vil sige som personer, der grundlæggende var bundet til deres eget land. I praksis betød det, at mange var involveret i russisk politik, men udfoldede deres aktiviteter her i landet.

Selvom det overvejende flertal i Bund var mænd, var deres leder, formentlig fra 1910, en kvinde. Anna Mironovna født Lifshits (1881-1926) kom til Danmark til socialistkongressen i 1910.² Hun var under revolutionen i Rusland i 1905 blevet landskendt som den taler, der blandt andet fik matroserne på panserkrydseren Potëmkin til at gøre mytterier. Hun blev i Danmark indtil 1920 og medvirkede til dannelsen af *Der yidisher shmayderklub*, Den jødiske Skrædderklub, i København i 1912. Den jødiske Skrædderklub var et led i løsningen af det problem, at mange jødiske skræddere ikke var organiserede, gik under tariffen og optrådte som strejkebrydere.³ Mironovna støttede de danske skræddere i, at de russisk jødiske skræddere skulle organiseres, overholde tariffen og ikke tage strejkeramt arbejde.

1917 – et vendepunkt

Verdenskrigen bragte tsarens Rusland sammenbruddet nær i 1916/1917. Da Nikolaj 2. den 15. marts abdicerede, tog en provisorisk regering over. I kølvandet på tsarens abdikation blev de love, som begrænsede jøders frihed i Rusland, ophævet. Flere af de russiske jøder, som befandt sig i Danmark og andre lande, rejste tilbage til Rusland. I 1916 blev der blandt de herboende russiske immigranter lavet en afdeling af Zimmerwald-bevægelsen. Zimmerwald-bevægelsen var et løst forbund af europæiske antikrigsgrupper. I Rusland blev Zimmerwald-venstrefløjen især præget af bolsjevikkerne, men blev herhjemme støttet af Socialdemokratisk Ungdomsforbund. Mens Bund i Rusland nærmede sig mensjevikkerne, nærmede Bund i København sig først Zimmerwald og siden bolsjevikkerne.

Nokhum Klass (1890-1937?), et fremtrædende medlem af Bund og Den jødiske Skrædderklub, skrev i sin selvbiografi, som han formulerede i forbindelse med, at han senere ansøgte om optagelse i det russiske kommunistparti: ”Endnu før revolutionen var der en påtegning om, at vores københavner-gruppe af Bund ikke var enige i Bund-komitéens udenrigspolitik, og vi nedlagde Bund-gruppen i København”.⁴ Klass (hans russiske navn var Klaz) blev født i 1890 i Akniz i Kovnoguvernmentet. Kovno var det nordligste guvernement i det jødiske bosættelsesområde i Rusland.⁵ Faren var skomager som i øvrigt fire af brødrene, mens tre søstre var syersker. Til sit 12. år gik han i *kheder*, ”til mit 15. år var jeg talmudkyndig og kunne kun jiddish og hebraisk”.⁶ Vi må udlede heraf, at han er vokset op i et religiøst hjem, og at han først sent lærte at tale russisk, hvilket præger hans russiske tekst. Man må forestille sig, at han som voksen talte russisk med accent og gebrokkent.

I 1907 kom Klass på en jødisk håndværksskole i Dvinsk. Han afsluttede skolen i 1911 som maskinarbejder og giftede sig med Krinne Levin. Hun var født i 1893 i Ors i Mogilevguvernmentet. Hendes familie bestod af fabriksarbejdere. I 1900 flyttede familien til Dvinsk, hvor både hun og faren arbejdede på en tændstikfabrik. Efter et halvt års arbejde, i 1912, besluttede Nokhum Klass at rejse alene til Danmark. Det var ikke til at få arbejde som maskinarbejder. Han skriver i sin selvbiografi:

Flertallet af de russiske emigranter, der boede i København, var skræddere og arbejdede for en forretning. Så jeg lærte skræddergerningen hos dem, og arbejdede som skrædder alle de 18 år, jeg boede der, og var hele tiden medlem af skræddernes fagforening.⁷

Den 8. juni 1914 ankom også Krinne Klass til København. Med sig havde hun deres søn Mendel på et halvt år.

Bolsjevikkerne og jøderne

Bund i Rusland fulgte fra februar til oktober 1917 mensjevikkerne og tog afstand fra oktoberrevolutionen, som man anså for et simpelt kup. Men revolutionen fik store konsekvenser for Bund. Bosætningsområdet, hvor de fleste jøder levede, blev delt i tre, idet der blev oprettet både en polsk og en litauisk stat. Bund fortsatte med at eksistere i Polen. Men antisemitismen havde kronede dage i det nye Polen, og udvandringen af jøder tog til, en udvandring, som efterhånden gjorde den amerikanske del af Bund til den stærkeste.

Bolsjevikkerne havde aldrig gjort noget for at organisere de jødiske arbejdere, som ellers var en vigtig del af det russiske proletariat. Selvom der var mange af de fremtrædende ledere blandt bolsjevikkerne, som havde en jødisk baggrund, så var under fem procent af medlemmerne jøder.⁸ Bolsjevikkerne forsøgte sig med flere tilnærmelser til de jødiske arbejdere. Deres vigtigste mand på jobbet var Shimen Dimansjtajn, en uddannet lubavicher rabbiner, som var blevet bolsjevik. Der blev i januar 1918 oprettet et kommissariat for jødiske anliggender under Stalin. Og i efteråret 1918 blev det besluttet at oprette jødiske sektioner i kommunistpartiet, såkaldte *jevseksija*. Ifølge det jiddishsprogede bolsjevikblad *Di vorheit* fra juni 1918 var det jødiske kommissariats opgave

at gendanne det jødiske nationale liv på en proletarisk-socialistisk basis. De jødiske masser har fuldstændig ret til at kontrollere alle eksisterende jødiske sociale institutioner, til at give en socialistisk retning til vores folkeskoler, til at give jøderne mulighed for at gå ind i landbruget på

den socialiserede jord, til at beskæftige sig med de hjemløses skæbne, til at sørge for, at de trængende får regeringsunderstøttelse, til at bekæmpe antisemitisme, pogromer, osv.

Denne tilsyneladende åbning mod jøderne gik hånd i hånd med to modsatrettede tendenser i Rusland. Den ene var pogromer, som frem til 1922 formentlig førte til, at mere end 150.000 jøder omkom. Den anden var en begyndende splittelse inden for det russiske Bund, omhandlende hvorvidt man skulle støtte kommunisterne eller ej. En stærk fløj forsøgte at opretholde Bund ved at danne et *Kombund*, men alle andre partier end bolsjevikkerne blev forbudt i løbet af de første fire-fem år efter revolutionen. I Polen splittede et kommunistisk Bund sig ud fra Bund i 1922.

Bolsjevikker i København

I København ser det ud til, at dele af de russiske immigranter orienterede sig mere og mere mod de herboende bolsjevikker. Og Klass beskriver i sin selvbiografi, at han sammen med andre immigranter hjalp politiske emigranter blandt andet med penge fra bolsjevikkerne i Rusland, som de fik udbetalt fra Stockholm. Denne gruppe har formentlig haft kontakt med partiet Socialistisk Arbejderparti (SAP), da det blev dannet i 1918. I hvert fald skriver Klass, at han blev medlem af kommunistpartiet i 1918, og så kan det kun være SAP.

I november 1919 kom det til voldsomme sammenstød på Grønttorvet i København, hvorunder stort set hele ledelsen af den revolutionære venstrefløj, som russisk jødiske immigranter havde været med til at danne, blev arresteret. Når politiet for så hårdt frem, hang det sammen med, at de allierede lagde pres på regeringen. De allierede mente, at Danmark kunne blive det næste sted, revolutionen brød ud. Derfor ønskede englænderne og franskmændene, at den danske regering skulle gøre noget. Og selvom den danske regering mente, at efterretningsfolkene overdrev venstrefløjens farlighed, følte politikerne sig pressede. Grønttorvsindsatsen var første synlige resultat. Resten blev især Statspolitiets indsats.

Søndag den 5. juli (måske 1908) indbød Bund i København til møde om "Jiddish eller hebraisk". Det var Moyshe Olgin (1878-1939), en fremtrædende Bund-leder, som holdt oplæg om, hvilket sprog der kunne anses for jødisk nationalsprog.

Ikke mindst i løbet af året 1919, hvor Statspolitiet rettede sit blik imod immigrantvenstrefløj, kraftigt støttet af såvel allierede som tyske efterretningsfolk i København.⁹

Dette bragte pludselig Klass i søgelyset. Han blev udpeget som agent, der skulle formidle penge til en strejke i Frihavnen, og som leder af en kommunistisk gruppe. Fremmedpolitiet ransagede hos ham og forhørte ham. Klass var ikke den eneste jødiske immigrant, der kom i Statspolitiets søgelys. I året 1919 udfoldede Statspolitiet en helt ekstraordinær stor indsats vendt mod "spioner". I journalen er der 1.600 indførsler for 1919 af denne art mod 87 for året før. Opdeler man de indførte personer

efter nationalitet, er russere de mest undersøgte, og her udgør russiske jøder igen en meget stor gruppe.

1919 var også året, hvor kommunisterne gjorde sig bemærket i Mosaisk Troessamfund (MT). I referatet fra mødet den 23. april 1919 hed det, at

Formanden gav Meddelelse om en Skr. Af 12 dM som han havde modtaget fra Nationalbankdirektør Marcus Rubin, der henlede Opmærksomheden paa bestemte Rygter om bolschevikiske Tendenser hos de herboende fremmede. Der førtes Forhandling om Sagen.

Hr. Josef Fischer var efter Indbydelse til Stede.¹⁰

Og den 20. maj står der: ”Sekretæren gav Meddelelse om en Samtale, han havde haft med Politiinspektør Begtrup Hansen bl.a. vedrørende den bolshevistiske Agitation blandt de herboende russiske Jøder”.¹¹

Kommunist i Danmark

Familien Klass blev kommunister i Danmark. Da Danmarks Kommunistiske Parti (DKP) blev grundlagt i 1919, var de blandt grundlæggerne. I begyndelsen havde de et hemmeligt medlemskab, formentlig af hensyn til politiet. I DKP's partibøger er de officielle medlemmer fra 1924.¹² I midten af tyverne ser vi tegn på, at jødiske kommunister er aktive i DKP. Den jødisk-kommunistiske organisation IKOR (*Idishe kolonizatsije organizatsije in Rusland*) blev dannet. Den var formentlig først dannet i USA i 1924 og havde til opgave at samle penge ind til jødisk landkolonisation i Rusland. I Sovjet var der en interesse for at bosætte jøder som bønder. Det startede i 1924 i Ukraine og Hviderusland, hvor der i forvejen boede flest jødiske bønder. Og i januar 1925 dannedes *Gezelschaft für ainordnung aferd arbetndike jidn in FSSR*, forkortet GEZERD på jiddish og OZET på russisk. Baggrunden var ikke mindst, at mange jødiske bønder var flygtet til byerne under pogromerne.

Imidlertid var der megen modstand blandt ukrainere, hviderussere og blandt tartarerne på Krim, hvor man prøvede at bosætte jøder. For at løse problemet med den jødiske fattigdom søgte man et sted, hvor man kunne bosætte jøder i større målestok. Man fandt frem til et

sted nord for Kina på de nordlige kasakhiske stepper, hvor floderne Bira og Bidzhan løber sammen. På venstre bred af floden Amur fandt man et område på 36.000 km², hvor der kun boede 1.192 koreanere, kasakher og tungusere. Det tilbød man jøderne som deres autonome område. Klimaet var hårdt, jorden uegnet til landbrug, og det lå langt fra de jødiske centre, som allerede eksisterede, og mange mente, at man burde have satset på Krim i stedet. Men det blev Biro Bidzhan.¹³

I Danmark, USA og mange andre steder støttede kommunistisksindede jøder denne landbosætningspolitik. I Danmark skabtes IKOR som en organisation, som skulle indsamle penge til understøttelse af GEZERD. Klass blev IKORs ledende kraft. Og i 1927 blev Klass indvalgt i centralstyret for DKP.

Når Klass blev indvalgt i centralstyret, skyldtes det, at der var en stor jødisk aktivitet i DKP. I sekretariatets protokol fra juni 1928 nævnes en ”Jødernes fraktion” i partiet.¹⁴ Den omtaltes, fordi der var problemer med den. Sekretariatet vidste ikke, hvad man skulle gøre, og pålagde Klass at udarbejde en redegørelse. Det tog nogle måneder, og da Klass i november 1928 fremlagde sin redegørelse, foreslog han tre jødiske medlemmer udrenset og i hvert fald én ved navn Altschuler. I december meldte to jøder sig ud af partiet som følge af en strid om den ”nationalistiske jødiske Aftenskole”.¹⁵ Der er tale om Jiddish-Skolen, en aftenskole, som gav undervisning i jiddish.

Centralbureauet for Sammenslutningen af alle russiske jøder i København, cirka 1913. Ved bordet i midten Leon Wigotski og til højre for ham Anna Mironovna Leepa, forkvinde for Bund.

Kommunisterne og jøderne

Den 19. september 1924 skrev det kommunistiske *Arbejderbladet*, at Marcus Melchior, leder af Mosaisk Drengeskole, bortviste jødiske drenge, såfremt de var medlemmer af den kommunistiske børneorganisation Unge Pionerer, ”med den Motivering, at Drengene skal opdrages til ’gode danske Borgere’”.¹⁶ Artiklen meddeler, at frk. Østerberg på den jødiske pigeskole, Carolineskolen, indtog samme standpunkt. Historien om de jødiske skolars kamp imod Unge Pionerer fortsatte i november 1924. Ifølge *Arbejderbladet* havde Melchior set, at en dreng ved navn Oskar var blevet valgt til bestyrelsen af Indre Bys afdeling af Unge Pionerer. Herefter iværksatte han forhør af alle drenge ved navn Oskar. En artikel fra den 14. november anfører ligeledes, at de to skoleledere, Melchior og Østerberg,

spurgte alle Børnene, om de helst vilde være i en af de to fortræffelige Skoler eller i ”Unge Pionerer”, men de er sikkert blevet noget lange i Ansigtet, da Børnene alle som én svarede, at de helst vilde være i ”Unge Pionerer”.¹⁷

Hertil havde frk. Østerberg sagt, at ”naar Kongen var saa naadig og rar, at han tillod dem at opholde sig i Danmark, maatte de da ikke til Gengæld slutte sig til nogen, der vilde gøre Oprør mod Kongen”.¹⁸

Senere skrev bladet, at Melchior truede forældre til børn i Unge Pionerer med, at hvis de ikke tog deres børn ud af organisationen, ville han melde dem til Statspolitiet ”og af al Kraft virke for, at disse udenlandske Jøder bliver udvist af Landet”. Bladet skrev tillige, at der stadig hver eneste uge blev ”udvist adskillige Børn fra de to Skoler”.¹⁹ Der er ikke andre kilder, som omtaler sagen, så det er svært at sige, hvor meget den har på sig. Til gengæld må man regne med, at *Arbejderbladet* her midt i tyverne havde en del jødiske læsere, for hele december og januar 1924-1925 annoncerede eksempelvis Bernh. Berendt for sit *kosher*-køkken i bladet, med ordet ”*kosher*” trykt med hebraiske bogstaver.

IKOR

Den 5. maj 1926 dannedes en IKOR-komité i København af repræsentanter for Jødisk Arbejder Læseselskab, Den jødiske Skrædderklub, Jødisk Håndværkerforening og sangkoret Hasomir. Klass gjorde rede for komitéens politik i en artikel i *Arbejderbladet* i januar 1927. De ville gøre jøder til bønder og oprette et jødisk autonomt område. Forfatteren konkluderede: ”Paa denne Maade er det evige Jødespørgsmaal blevet løst fuldstændigt, og det er ogsaa naturligt, for det bliver betragtet som et Led i hele Opbygningsarbejdet i Rusland”.²⁰

Den jødiske Skrædderklubs kulturgruppe, ca. 1917. Nokhum Klass står i bagerste række, nummer to fra højre, hans kone Krinne Klass, forreste række, nummer to fra højre, og hans søn Mendel står i forreste række, nummer tre fra venstre.

IKOR-komitéen havde indsamlet 1.200 kr. og ville købe en traktor, men den kostede dengang 4.000 kr. Derfor ville man arrangere en koncert i Studenterforeningen.²¹ Koncerten fandt sted den 24. april 1927, og i programmet kaldte organisationen sig på dansk Hjælpekomité for den jødiske Kolonisation i Sovjet-Rusland ”IKOR”. IKOR udfoldede de følgende år et mangesidet projekt for at samle penge ind til støtte for, at jøder i Sovjetunionen kunne slå sig ned som bønder. For eksempel opførte IKOR den 25. marts 1928 i teatret Casino i København Jakob Gordins teaterstykke *Got, mentsh und teyvl* (*Gud, menneske og djævel*). Efter stykket var der bal til klokken tre om natten.

Om IKOR nogensinde fik sendt en traktor til Sovjetunionen, vides ikke, men den 28. april 1928 kunne organisationen sende et mønstermejeri til Rusland.²² *Arbejderbladet* skrev:

Paa Trods af den daarlige Tid, vi lever i, er det lykkedes denne [IKOR-]Komité at samle over 4000 Kr. sammen i Løbet af 2 Aar gennem Indsamlinger, Fester o. lign. En Del af disse Penge er brugt til Købet af et Mejeri med alt Tilbehør fra Silkeborg Maskinfabrik. Mejeriet kan producere 600 Liter Mælk i Timen og blev med "Nidaros" den 28. April sendt til Jafpeterie paa Krim.

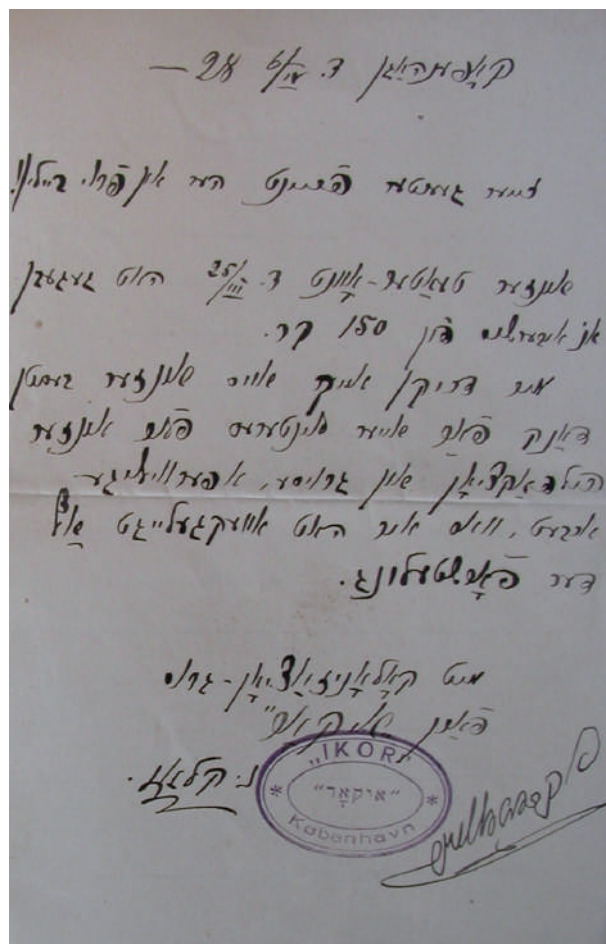
Dermed har de herboende russiske Jøder givet deres Bidrag til den historiske Kolonisation af Jøder i Rusland.²³

Vi kan følge IKOR gennem små notitser i *Arbejderbladet* i denne periode, og man talte især om kolonisering på Krim. Men i februar 1930 introduceredes også Biro Bidzhan (14.2.1930). Og en lille notits om "Zionisternes Nederlag" fra februar 1930 viser, at de jødiske kommunister deltog i møder i Dansk Zionistforening for at modsige zionisterne i forhold til kolonisering i Palæstina (7.2.1930).

Den 25. juli 1930 meddelte *Arbejderbladet*, at IKOR den 16. juli havde afsendt et dansk mønstermejeri samt 50 mælketransportører konstrueret af Frederiksberg Metalvarefabrik til Tykhonkaja ved Amur, altså i Biro Bidzhan. "Det er det 3die Mejerianlæg som Ikor har afsendt i de sidste 4 Aar til den jødiske Kolonisation i Sovjet-Unionen".²⁴ Det er jo en forbløffende indsats fra dette lille miljø. Pengene var indsamlet ved en række koncerter, hvor musikere optrådte gratis. I notitsen takkedes IKORs forretningsfører og kasserer A. Krotoschinsky for sit arbejde.²⁵ Det er interessant, fordi Abram Krotoschinsky var erklæret socialdemokrat. IKOR tiltrak formentlig en del ikke-kommunister blandt de russiske jøder, fordi de herigennem arbejdede for et politisk jødisk projekt i Sovjetunionen, som de støttede. Akiba Perlmutter skriver i sine erindringer noget, som understreger betydningen heraf:

[...] de revolutionære jødiske håndværkeres begejstring for Sovjetunionen og deres foragt for de borgerlige reaktionære havde meget let ved at finde genklang i min medfødte og af omgivelserne opelskede oprørstrang, idet jeg aldrig var faldet til i de miljøer, jeg var anbragt i.²⁶

I 1930 holdt IKOR koncert den 26. oktober i Studenterforeningens store sal med assistance fra skuespillerne Olga Svendsen, Henrik Malberg og Oluf Fønss og musikerne Fini Henriques, Johan Hannover-Cohen og Hermann D. Koppel.²⁷ Som det fremgår af disse eksempler, ser det ikke ud til, at det var svært at få relativt kendte kunstnere til at optræde gratis, selvom der var tale om en gruppe af overvejende kommunistiske jøder. Fra 1931 havde IKOR også en kvindegroupe, som var meget aktiv i den årligt tilbagevendende basar. Til IKORs basar i

Et håndskrevet brev fra IKOR, skrevet af Nokhum Klass den 6. april 1928.

1933 talte den kendte russisk jødiske forfatter Dovid Bergelson.²⁸ Man opførte 1. akt af S.A. Deiksel's *Ilden*, Gina Medem, sekretær for ICOR i USA, sendte "En hilsen", Siskind Ljew oplæste egne værker, Ebba Hertz sang jiddishe sange, og Sam Besekow læste værker af Dovid Bergelson og Isak Babel.²⁹

I april 1935 udsendte IKOR bladet *Unzer vort* på jiddish og dansk. Det var duplikeret. Siden udsendte man ét kun på dansk med navnet *Ikor-Bladet*. I april 1936 udkom første nummer af *Skandinavischer Ikor-tribune. Organ fun Hilfsorganisatsion far idisher kolonisatsie in Birobizhan*. Mange jødiske kunstnere medvirkede, blandt andre Charles Senderovitz, Hermann D. Koppel og Samuel Besekow.³⁰ I 1937 skiftede organisationen navn til Ikorforeningen og erklærede, at nu skulle den "ikke blot være en Støttekomite, men ogsaa paatage sig Opgaver af kulturel og oplysende Art".³¹

IKORs medlemmer må i en stor udstrækning have været medlemmer af MT. For i 1937 udsendte organisationen sammen med Jødisk Arbejder Kulturforening en protestskrivelse mod Abram Krotoschinskys rolle i Delegeretforsamlingen, dog uden at vi kender detaljerne. De to organisationer skrev, at de repræsenterede "over 300 Medlemmer, af hvilke langt den største Del opfylder de Betingelser, der iflg. Troessamfundets Valgbestemmelser fordres til Godkendelse af valgberettigede, er danske Statsborgere og bidragydende til Troessamfundet".³²

Ud over at have en teatergruppe optrådte IKOR også som arrangør af mange aftener med omrejsende skuespillere. Organisationen fortsatte sine aktiviteter med indsamling, basarer og møder helt frem til besættelsen og afholdt således basar den 24. marts 1940.³³ IKORs propaganda byggede på to grundlæggende tanker. Den ene var, at kun Sovjetunionen havde løst jødeproblemet. Den anden var, at koloniseringen af Biro Bidzhan var en succes. Som man skrev i anledning af femårsjubilæet i 1933: "Urskoven og den sibirske Taiga bliver trængt længere og længere tilbage af de stadig nye opdukkende Byer og kollektive Farme. Marker med Ris, Soyabønner og Hvede bølger nu paa de tidligere sumpede Sletter".³⁴ Ingen af delene viste sig at være rigtige.

IKOR afholdt basar for Biro Bidzhan den 29. april, mens Dovid Bergelson var på besøg, og han holdt festtalen.³⁵ Og den 7. maj 1934 blev Biro Bidzhan udråbt til autonom jødisk, socialistisk region. I september 1934 holdt IKOR koncert i Studenterforeningen og "Birobidzhan-Fest".³⁶ Festen blev refereret i *Arbejderbladet*. Det var kommunisten Otto Melchior, der holdt festtalen, hvori han udviklede det synspunkt, "at i de kapitalistiske Lande, der altid vil opretholde en Særstilling til Jøderne, kan det jødiske Problem ikke løses, kun i Sovjet-Unionen er dette Problem løst".³⁷ Senere på måneden var der medlemsmøde, hvor S. Sverdlin, fru Altschul og fru Besekow fortalte om deres rejse til Sovjetunionen. Ifølge dem var alt dér godt, rent og sundt.³⁸

Den 6. oktober holdt lederen af det amerikanske ICOR, Gina Medem, foredrag med lysbilleder om Biro Bidzhan i IKORs lokale på Guldbergsgade. Hun blev interviewet i *Arbejderbladet*, hvor hun tegnede et meget positivt billede af forholdene og fortalte, at der var en stor indvandring af jødiske arbejdere fra Tyskland, Frankrig, Argentina og Belgien. Sandheden var nærmest den modsatte, nemlig at jøderne ikke ønskede at emigrere til det gudsforladte og usunde sted, og at befolkningstilvæksten især skete ved deportationer.³⁹ På initiativ fra IKORs møde den 5. november 1934 blev der den 7. november dannet en Hjælpekomité for polsk jødiske Haandværkeres Udvandring til det jødiske autonome Omraade.⁴⁰ Men om danske jødiske håndværkere faktisk udvandrede til Biro Bidzhan, vides ikke.

Jødisk Arbejder Kulturforening

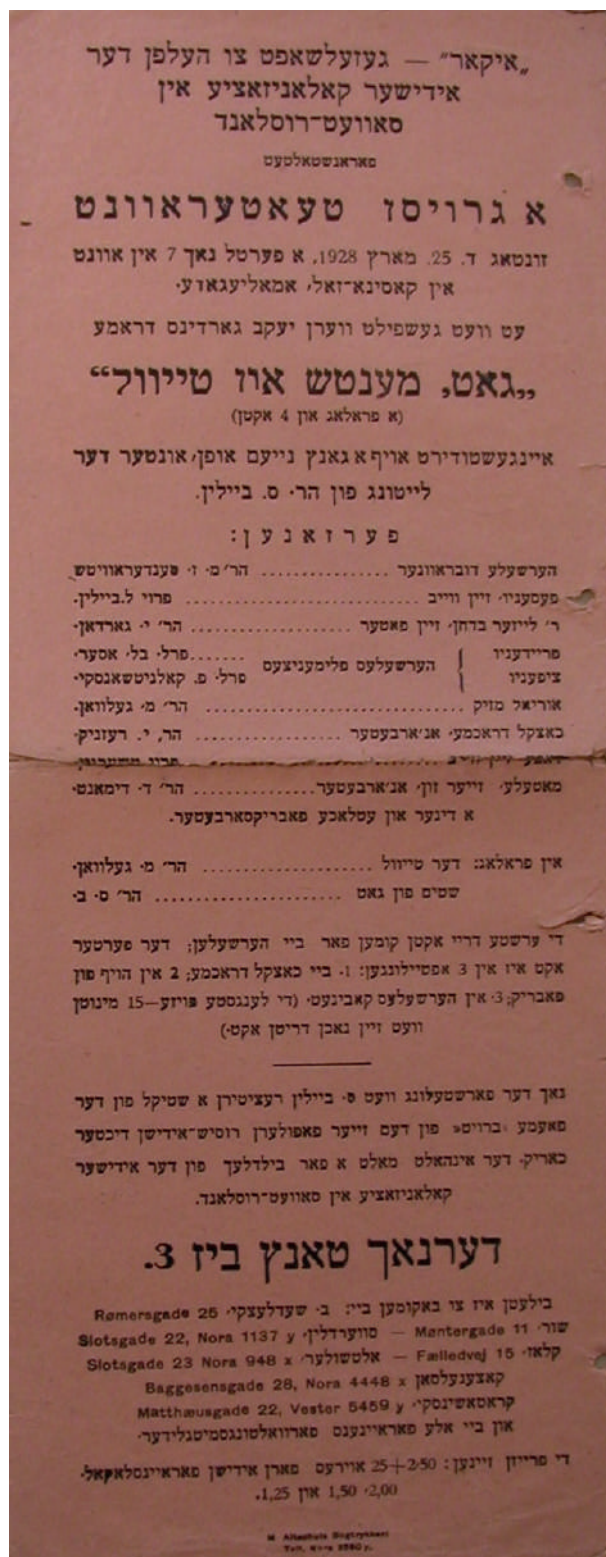
Jødisk Arbejder Kulturforening (JAKF) blev dannet på initiativ af den østrigske forfatter Siskind Ljew, som var på besøg i København i 1933.⁴¹ JAKF var som IKOR knyttet til kommunismen, men havde en dagsorden udelukkende af kulturel art. På foreningen Jødisk Arbejder Læsesals (tidligere Bunds Læsesal) generalforsamling den 17. marts 1933 blev det med majoritet besluttet at slutte sig sammen med JAKF og antage dens navn. Der blev holdt stiftelsesfest den 1. april.⁴²

IKOR og JAKF lavede ofte fælles arrangementer. Et typisk arrangement var for eksempel "Filmsaften og Bal" den 3. september 1933. Først talte Dovid Bergelson om arbejderkultur, hvorefter skuespiller og instruktør Per Knutzon deklamerede. Så var der musik. Bagefter vistest den tyske film *Giftgas* (1929) instrueret af Mikhail Dubson og forbudt i Tyskland. Endelig var der bal til klokken to om natten.⁴³ JAKF gentog "paa utallige Opfordringer" visningen af filmen *Nathan Bekkers Hjemrejse* den 27. januar 1934 i Rømersgade 22, den store sal. Her vistest også Sovkinofilmen *De 26 Kommissarerer fra Baku*.⁴⁴ Den 10. maj viste JAKF den tyske film *Kuhle Wampe oder Wer gehört die Welt* fra 1932. Manuskriptet var af Bertolt Brecht, og denne film var også forbudt i Tyskland.⁴⁵

JAKF var en meget aktiv forening. For eksempel viste man den 8. september 1935 først tone- og talefilmen *2 Verdener* ("Filmen, der er optaget før Naziregimet, er paa Baggrund af dets forkvaklede Raceteori yderst interessant og spændende"), og derefter opførte Arbejdernes Teater-Trup *Moderen* efter Maksim Gorkis bog.⁴⁶ Et andet arrangement var "Films-, Kabaret- og Balaften" den 9. februar 1936 i Rømersgade, festsalen. Først viste man *La Maternelle* fra 1933 om en ung kvindes opofrende gerning på et hjem for arbejderbørn. Derefter kabaret med "Duetistparret frk. Marie Krogsgaard og hr. Holger Moms" og step og dans med frk. Lillian Bøhme. Derefter var der bal til klokken to om natten med førsteklases jazzband.⁴⁷

JAKF drev også det jiddische bibliotek, som holdt åbent hver onsdag, om sommeren dog kun hver anden onsdag. På en ekstraordinær generalforsamling den 14. juli 1937 blev det imidlertid besluttet at overdrage biblioteket til de jødiske foreninger i fællesseje.⁴⁸ Den 24. maj 1938 afholdt JAKF generalforsamling. Efter at de jødiske foreninger havde overtaget biblioteket, havde man nedsat et biblioteksudvalg, som gennem kontingent skulle sikre dets fortsatte eksistens. Hermed mente mange på generalforsamlingen, at JAKFs rolle var udspillet, og man besluttede at opløse foreningen.⁴⁹

Både IKOR og JAKF annoncerede i *Arbejderbladet* og var kommunistiske organisationer, men de var ikke en del af DKP. De var ikke afdelinger eller organisationer

En løbeseddel for IKORs teateraften den 5. marts 1928 i Casino. Opført blev teaterstykket *Got, mensh un toyvel af Jakob Gordin*.

på samme måde som for eksempel DKU eller Unge Pionerer. Mange af medlemmerne i de to organisationer, efterhånden sikkert alle, var også medlemmer af DKP. De stod med et ben i den jødiske indvandrerkultur og med et andet i DKP. Til hvert ben hørte der et sprog, nemlig henholdsvis jiddish og dansk. Selvom mange af dem sikkert mente, at nationale mindretal som det jødiske med kommunismen ville forsvinde, så var de stærkt knyttet til deres indvandrerkultur.

En løbeseddel kaldte til møde for IKOR, IKORs kvindegruppe og JAKF søndag den 2. maj, formentlig 1937. L. Alterman talte om "Hos Jøderne i Polen". Løbesedlen er på dansk, JAKF brugte aldrig jiddish på løbesedler. Men mødet har givet været på jiddish.

Jødekommunismen

I Statspolitiets sag om overvågning af Klass ligger der en usigneret redegørelse for Zionistisk Bureaus (ZB) arbejde fra den 30. april 1919.⁵⁰ Her hedder det indledningsvis: "Z.B. ligger i Hyskenstræde og arbejder i snever Forbindelse med jødisk-zionistisk Organisation for Bolschevisme, der skal udbrede Bolchevik-Propaganda for Verdensrevolutionen og oprette en jødisk Raadsrepublik i Syrien".⁵¹ Hvis det ikke lige var, fordi det var et efterretningsdokument, man sad med, ville man tro, at man

var i færd med at læse *Politikens* satirespalte "At tænke sig". Bedre bliver det ikke, da dokumentet skal opregne forskellene mellem de forskellige grene af zionismen. Her hedder det, at der dels findes en konservativ retning, "der tilstræber Jøder Verdensherredømmet ved Kapital", dels en moderat, "der kæmper for den zionistiske Stat i Palestina" og endelig en radikal, "der vil slaa den bestaaende Samfundsordning ned ved Bolschevismen og paa Ruinerne af det bestaaende Samfund proklamere Jøde-Herredømmet".⁵²

Den 20. maj 1919 begyndte en omfattende afhøring af alle de ansatte på ZB. Man startede med Simon Bernstein, som var overbevist om, at der ikke var mange bolsjevikker blandt de organiserede jøder. Selv havde han ingen forbindelse med syndikalisterne og betragtede "Syndikalismen og Bolchevismen som en stor Ulykke for Jødefolket".⁵³ Også den tidligere overrabbiner David Simonsen blev afhørt, og han forklarede, at han ikke var zionist, men at han havde stort kendskab til ZB og kunne sige, "at Bureauet intet som helst har med Bolchevisme eller Syndikalisme at gøre og udtaler i denne Forbindelse at selv Bolchevikføreren Trotsky i Rusland ikke er Zionist".⁵⁴ Simonsen havde stor sympati for bureauet, og det ville glæde ham, hvis myndighederne måtte anse de ansatte "som Folk der kunde gives udstrakt Frihed heri Landet".⁵⁵

Fra Simonsen gik turen til sekretæren i MT, Arthur Henriques, som kunne oplyse, at der i de jødiske skoler hos "enkelte af Skolebørnenes Forældre var Interesse for Syndikalismen".⁵⁶ Denne oplysning havde Henriques i øvrigt allerede "meddelt Statspolitiinspektør Begtrup Hansen idet Kompt. [kompartmenten] er besluttet paa at lade tilgaa Statspolitiet, hvor der i saa Henseende maatte komme til hans Kundskab".⁵⁷ Der var nemlig et nært forhold mellem MT og politiet. Med hensyn til ZB havde MT intet med bureauet at gøre, og Henriques betragtede det

som en Overklasse-Organisation, som kun arbejder hen mod det nationale Formaal Palæstina som Hjemland for Jøderne. Kompt. finder det meget usandsynligt, at der under Dække af Zionismen arbejdes med syndikalistiske eller bolchevistiske

Interesser; i hvert Fald har Kompt. aldrig hørt Zionisme og Bolchevisme eller Syndikalisme blive nævnt i Forbindelse med hinanden.⁵⁸

Den 21. maj klagede ZO til statsminister Zahle, og efter fornyet besøg af politiet den 22. maj klagede de igen den 23. maj. De mente, at behandlingen var uværdig, og at det dog var simplet, at én af regeringens embedsmænd henvendte sig direkte til organisationens ledelse. Statsministeriet oversendte brevet til Justitsministeriet, som udbad sig et svar hos Statspolitiet. Statspolitichef Valdemar Mensen svarede den 11. juli, at undersøgelsen af ZB skyldtes en indberetning fra det danske gesandtskab i Helsingfors, tilsendt via Udenrigsministeriet.

Jeg ved ikke, om man med føje kan sige, at Statspolitiet havde grund til at tro så vanvittige indberetninger som de citerede. Indberetningerne viser, at myten om, at jøderne stræbte efter verdensherredømmet, var nået til Vesten, inden teksten *Zions Vises Protokoller*, som omhandlede netop den myte, blev oversat til svensk og tysk i slutningen af 1919 og engelsk, dansk og så videre i 1920. Vi ved, at en oversættelse blev uddelt på fredskonferencen i juni 1919 af hviderussere. Men muligvis har denne oversættelse først cirkuleret i efterretningskredse og vundet indpas med sin bizarre forestillingsverden.⁵⁹

Fra denne tidlige sammenkædning af kommunisme og jødedom, som ikke forekommer i *Zions Vises Protokoller* ganske enkelt, fordi de er skrevet før den russiske revolution, går der en stærk ideologisk strøm gennem mellemkrigstiden og især ind i nazismen. Ikke mindst hos Hitler er idéen om kommunismen som et nyt stadium i kampen for jødisk verdensherredømme stærk. Som André Gerrits påpeger i bogen *The Myth of Jewish Communism* (2009), så er det på den ene side en myte, at der er denne organiske forbindelse mellem jøderne og kommunismen, men på den anden side hører det med til historien, at kommunismen faktisk virkede tiltrækkende på en del jøder. Den kombinerede effekt af jødisk emancipation og dannelsen af en jødisk arbejderklasse medførte ikke blot, at Bund blev styrket, men også, at der efter 1917 faktisk var mange jødiske kommunister.⁶⁰

Pogromer mod jødiske kommunister

I december 1930 tog Klass til Moskva for at deltage i GEZERDs kongres. Mens han var der, besluttede han at migrere tilbage til Sovjetunionen. I marts 1931 søgte han om optagelse i det sovjetiske kommunistparti, VKP(b).⁶¹ I november samme år kom Krinne og børnene Mendel og Ida Klass også til Moskva, og Krinne Klass søgte også om optagelse. I deres overførselssag kan vi se, at det gik relativt smertefrit for Krinne Klass. For Nikolaj Klaz, som han nu hed, gik der tre år mere. Det er påfaldende, eftersom hans tidligere nævnte selvbiografi fra 1931 er påtegnet, ”Jeg anbefaler at overflytte Klaz til VKP(b)”.⁶² Hvem anbefaleren er, kan ikke tydes, men det fremgår, at det er én fra EKKI, Kominterns Eksekutivkomité. Kommunistisk Internationale, forkortet Komintern, var en sammenslutning af kommunistiske og venstresocialistiske partier. Først den 3. oktober 1935 udstedtes hans overførselsattest.

I 1937 kom det til omfattende indgreb i Rusland mod GEZERD. Det startede med, at den legendariske leder af Bund, Ester Frumkin, i maj 1936 blev fjernet fra et jiddish blad, hun redigerede. Hun blev flyttet til Fremmedsprogsinstituttet, men i slutningen af 1937 blev hun afskediget og i januar 1938 arresteret og dømt til arbejdslejr i otte år. En anden fremtrædende jøde, Rakhmiel Veinsjtajn, protesterede mod det. Det førte til hans arrestation og påfølgende selvmord. En GEZERD-aktivist, Jankel Levin, blev arresteret og dømt for bundistisk aktivitet. I januar 1938 blev også den tidligere omtalte Dimansjtajn arresteret, og GEZERD blev lukket. Det var tydeligvis en bølge i den store udrensning, som nu ramte de jødiske organisationer. Også Nikolaj og Krinne Klaz blev arresteret og idømt nogle års arbejdslejr, hvor de døde. I 1955 fik sønnen Mendel Klaz, der blev i Sovjetunionen og senere underviste i dansk, sine forældre rehabiliteret.⁶³

Jødiske kommunister under Anden Verdenskrig

Af de 150 danske kommunister, som blev sendt til kz-lejren Stutthof ved Danzig den 2. oktober 1943 efter at have været interneret i Horserødlejren, var fire jøder:

Charlotte Møller, Otto Melchior, Bernhard Heimann og Leo Finkelstein.⁶⁴ Melchior og Finkelstein havde været arresteret som en del af Wollwebergruppen, som stod bag antifascistisk sabotage.⁶⁵ Efter retssagen mod ”bombefolkene” blev de overført til Horserødlejren, hvor der i forvejen sad en hel del danske kommunister.

Charlotte Møller, født Kann (1909-1974), var tysk af fødsel. Hun flygtede som kommunist og jøde fra det tyske politi, kom til Danmark og blev gift proforma med en dansk sømand. Hun arbejdede for foreningen

Fotografi af Otto Melchior taget af Leni Madsen i Horserød 1943.

The International Union of Seamen and Harbour Workers (ISH) og samtidig i DKP. I 1937 rejste hun til Spanien for at arbejde i De Internationale Brigader. Hun kom tilbage i 1938 og fortsatte sit arbejde i DKP, indtil hun i maj 1941 blev arresteret af det danske politi og idømt to års fængsel for kommunistisk virksomhed. I foråret 1943 blev hun overført til Horserødlejren, og den 2. oktober blev hun, sammen med kommunister og spaniensfrivillige, sejlet til Stutthof. Hun kom tilbage til

Danmark i maj 1945. Nogle år senere giftede hun sig og flyttede til Berlin, hvor hun døde i 1974.

Bernhard Isak Heimann (1900-1975) var journalist ved *Arbejderbladet* og blev arresteret den 2. november 1942. Han var i Vestre Fængsel, indtil han den 5. marts 1943 blev ført til Horserødlejren. Fra den 2. oktober 1943 var han fange i Stutthof, indtil han i maj 1945 kom tilbage til Danmark. Heimann har skrevet en kort beretning om tiden i Stutthof, men han omtaler ikke, at han blev klassificeret som jøde.⁶⁶

Otto Adolph Melchior (1904-1945) blev født i et jødisk overklassehjem. Han gik i Krebs' skole og siden Metro-politanskolen, hvorfra han blev student i 1922. Han gik i klasse med Mogens Fog og Arne Munch-Petersen.

Efter studentereksamen gik de alle tre ind i DKP's børneorganisation Unge Pionerer, hvor de blev ledere. I 1925 meldte de sig ind i DKP. Melchior meddelte i marts 1927, at han udtrådte af MT.⁶⁷ Han tog en kandidatgrad i økonomi. I 1926 roede han sammen med to medstuderende, Ebbe Munch og Jørgen Dich, fra København ad svenske kanaler og elve til Leningrad og videre af floder til Moskva. Det vakte en vis opsigt. Han var aktiv i HK og blev her gode venner med Finkelstein. De havde begge en forbindelse til Wollwebergruppen, den kommunistiske sabotageorganisation. Melchior, Finkelstein og Thøger Thøgersen, DKP's tidligere formand, blev inddraget i retssagen om Wollwebergruppens sabotage mod et skib i Frederikshavn, bygget til Francosiden i Spanien. Selvom de alle tre blev frikendt, blev de alligevel tilbageholdt og kom til Vestre Fængsel, Horserød og Stutthof. Det ser ikke ud til, at Melchior var i farezonen som jøde.⁶⁸

Værre var situationen for Leo Finkelstein. Hans navn lød mere påfaldende jødisk end Heimann og Melchior. Allerede da gruppen blev sejlet til Tyskland, fik Thøgersen den idé, da de skulle lave en navneliste, at de skulle skrive Leo Finkelstein. Da de ved ankomsten til Stutthof blev kropsbarberet, opdagede imidlertid den polak, som barberede, at Finkelstein var omskåret og sagde: ”Du bist ja Jude”. Han angav ham dog ikke. Men det førte til, at Finkelstein ikke turde opsøge reviret, når han var syg, for at de ikke skulle se, at han var omskåret. Senere, da de fik Røde Kors-pakker, stod der ”Leo Finkelstein” på hans pakke. SS-manden, som læste navnene op, studsede og spurgte, om han var jøde. Finkelstein svarede ikke, kammeraterne var tavse, og faren drev over. Alle fire overlevede de næsten 15 måneder i Stutthof som ”ikke-jøder”. Den 25. januar 1945 blev alle fanger sendt på en march vestpå for at undgå den fremrykkende Røde Hær. Undervejs hjalp Melchior Finkelstein, som gik i nogle støvler, som passede ham dårligt. Men den 16. februar bukkede Melchior under for den plettyfus, som hærgede blandt fangerne på dødsparaden. Både Møller, Heimann og Finkelstein overlevede.⁶⁹

Akiba Perlmutter (1907-1981) var søn af russiske jøder. Moren døde, da Perlmutter var tre, og faren satte ham i pleje hos trykkeren Josef Litschevskij, som trykte bladet

Fotografi af Leo Finkelstein efter krigen.

Dos vokhenblat, det første jiddiske ugeblad udgivet af og for de russiske jøder. Siden overtog MT hans forsørgelse, og han blev sat i pleje hos en ældre, blind, jødisk kvinde. Han blev portør, aktiv i fagforeningen og kommunist. Faktisk blev han ansat i partiet. Det varede kort: i 1938 blev hans medlemskab stillet i bero på grund af, at han havde skaffet husly og kontakter til en af Wollwebers kurerer. Da kommunistloven kom, blev han arresteret som kommunist og blev indsat i Vestre Fængsel og senere overført til Horserødlejren. Herfra lykkedes det ham at stikke af den 29. august 1943. Han gik under jorden, og det lykkedes ham at skjule sig helt frem til befrielsen.⁷⁰

Der var kommunistiske jøder, som var aktive i modstandsbevægelsen. En af dem var Peter Majew (1907-1963). Han var født i København som barn af russiske jøder, og hans far havde et skrædderi på Søborg Hovedgade.⁷¹ Han var repræsentant og kom i 1942 med i kommunisternes illegale bladarbejde.⁷² Han havde også forbindelse til sabotageorganisationen BOPA.⁷³ Majew blev arresteret

af tyske gendarmere i september 1943 og anklaget for ”*Feindbegünstigung*”. Han fik en dom på tre et halvt års tugthus og blev sendt først til Rendsburg, senere til Dreierbergen, Rollwald bei Dieburg, Bockenheim, Messehallen i Köln og Siegburg. Til sidst gjorde fangerne oprør og overmandede vagterne, inden amerikanerne ankom. Det lykkedes Majew at klare sig igennem uden at blive klassificeret som jøde – og at overleve. Den 30. maj 1945 blev han fløjet hjem til København.

Det er nok tvivlsomt, om Hugo Horwitz (1922-2010) var organiseret kommunist, men på venstrefløjen var han. Hans mor voksede op i et jødisk overklassehjem. Hans morfar, som indvandrede fra Altona, var medejer af cigarfabrikken Horwitz og Kattentid A/S, grundlagt i 1892. Horwitz kom til Sverige i begyndelsen af oktober 1943, men kunne ikke finde sig til rette der. I februar 1944 fik han en mulighed for at komme tilbage til København, først med en fiskerbåd og så med en dansk sandsuger til Rungsted. Kort efter hjemkomsten kom han ind i BOPA, hvor han nåede at blive en meget aktiv sabotør og endte med at sidde i ledelsen, uden at blive taget. Hans dæknavn var Uffe, et navn, som han efter krigen beholdt.⁷⁴

Isi Grünbaum (1908-1989) var søn af en russisk jødisk skomager, Mosick Nuchim Grünbaum, som var kommet

Fotografiet viser Hugo Horwitz, som efter krigen antog sit dæknavn Uffe som fornavn.

til København fra Lodz i 1904.⁷⁵ Han blev uddannet økonom i 1933 og var socialdemokrat, men skiftede til DKP i 1933. Efter arrestationerne af kommunisterne den 22. juni 1941 gik Grünbaum under jorden og arbejdede illegalt i modstandsbevægelsen. Han var tilknyttet Frit Danmarks tjenestemandsgruppe, der blev etableret 1943 og bestod af folk fra centraladministrationen, som var modstandere af samarbejdet med Værnemagten. Grünbaum blev formand for gruppen. Gruppen havde især til formål at sprede det illegale blad *Frit Danmark* i det administrative system og at modarbejde tyskvenlige ansatte. Det blev til bladet *Danske Tjenestemænd*, hvis første nummer udkom i slutningen af 1943. Efter krigen blev Grünbaum medlem af centralkomiteén, DKP's ledelse. Frem til 1955 var han medlem af ledelsen og partiets fremmeste økonomiske specialist.⁷⁶

Max Kaplan (1913-1975) var ingeniør og gift med Rigmor Schou (1920-2006), som studerede engelsk på Københavns Universitet. De var begge to medlemmer af DKU eller DKP. Under krigen kom hun i forbindelse med BOPA og oprettede Det kæmpende Danmarks Radiostudie.⁷⁷ Gruppen lavede grammofonplader med interviews med aktive modstandsfolk. Pladerne blev fragtet til Stockholm og fløjet til London, hvor de blev afspillet af BBC. Da Kaplan var jøde, måtte han i 1943 flygte til Sverige, og han blev da et fjernmedlem af gruppen. Han repræsenterede den i forhold til englænderne og skaffede gruppen teknisk udstyr, blandt andet et transportabelt optage- og skæreapparat, som blev brugt til at lave en direkte reportage fra sabotagen mod radiofabrikken Always i Boyesgade den 27. marts 1945. Det blev en succes uden lige, og interviewene blev udsendt på alle de sprog, BBC sendte på.

Der var mange andre jødiske kommunister, som det lykkedes at komme til Sverige. Det gjaldt for eksempel min mor Dora Thing, født Recht (1919-2002), og min søster Jette Dissing, født Thing (1942-), det gjaldt min mors veninde fra Carolineskolen Kitty Spuur Hansen, født Senderovitz (1921-2014), og Leni Madsen, født London (1914-2007). Det lykkedes Adolf Aron Nakmann (1914-1961) og Bruno Wechseltmann (1908-1998) og hans kone Regina, født Korinman (1902-1985).⁷⁸ Men

der var andre kommunistiske jøder, som det lykkedes at gå under jorden uden at blive taget. Det gjorde for eksempel Perlmutter og Agnes Dora Nielsen, født Seligmann (1904-1984), som i 1934 blev gift med den kommunistiske folketingsmand Martin Nielsen.⁷⁹

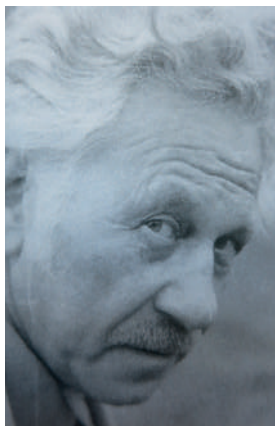
Efter Anden Verdenskrig

De jødiske kommunister fik det hårdt efter Anden Verdenskrig. Fra striden med Jugoslavien i 1948 til processerne i de nye kommunistiske lande i Østeuropa var jødiske kommunister i søgelyset som Sovjetunionens fjender. I 1949 blev den ungarsk jødiske kommunist László Rajk henrettet som spion i ledtog med den jugoslaviske revolutionær Josip Broz Tito. I maj 1952 blev den rumænsk jødiske kommunist Ana Pauker udrenset for "kosmopolitanisme". Samme år blev Rudolf Slánský og 13 andre partiledere i Tjekkoslovakiet, heraf 11 jøder, anklaget for at have konspireret med Tito. De blev alle fundet skyldige.

Allerede i 1948 havde KGB, Komiteén for den statslige sikkerhed, fået slået skuespilleren Salomon Mikhoels ihjel i et arrangeret biluheld for hans deltagelse i Den Jødiske Antifascistiske Komité under krigen, selvom komitéen var blevet til på Stalins ordre. I 1949 lancerede de sovjetiske medier en kampagne mod "de rødlose kosmopolitter", det vil sige jøderne. I august 1952 blev mere end 13 medlemmer af Den Jødiske Antifascistiske Komité, alle kendte jødiske skuespillere og forfattere, udrenset og i de fleste tilfælde henrettet. I januar 1953 blev der ifølge avisen *Pravda* afdækket et "lægekomplot" mod de sovjetiske ledere. Først blev 37, siden flere hundrede, arresteret, blandt dem mange jøder. Mange flere blev sendt til Gulag eller skudt, der kom skueprocesser som i 1930'erne, og antisemitisk propaganda begyndte. Efter Stalins død i marts 1953 blev processerne standset, og de endnu levende frigivet. For mange jødiske kommunister var det nogle år, hvor de gang på gang måtte spørge sig selv, om det var et mareridt eller virkeligheden – og mange forlod DKP.

De jødiske kommunister spillede en central rolle blandt de russiske jøder i København. Deres rolle er i nogen

grad blevet overset som følge af den ændring, Holocaust påtvang jøderne. Holocaust gik i første række ud over de ashkenaziske, jiddishtalende jøder, som boede i Østeuropa. På Balkan gik det flere steder også ud over sefardiske, judezmotalende jøder, ikke mindst i Grækenland. Men den helt dominerende gruppe i det, som tyskerne kaldte *Endlösung*, var den jiddiske kultur. Den havde indtil da været den afgjort største af de jødiske kulturer. Med denne kulturs undergang blev zionismen og Israel dominerende i jødisk kultur. Den israelske (og amerikansk-jødiske) historieskrivning, som blev gængs i 1980'erne sammen med den nye Holocaustlitteratur, var ikke imødekommende over for den jødiske arbejderbevægelse og slet ikke over for den kommunistiske del af den.

Akiba Perlmutter blev arresteret som kommunist og indsat i Vestre Fængsel. Han blev senere overført til Horserødlejren, hvorfra det lykkedes ham at stikke af den 29. august 1943. Han gik under jorden og skjulte sig ind til befrielsen.

Dele af artiklen er tidligere publiceret i bøgerne *Den historiske jøde* (2001) og *De russiske jøder i København 1882-1943* (2008).

LITTERATUR

- Abramsky, C.
1978 "The Biro-Bizhan Project", 1927-1959. Lionel Kochan (red.): *The Jews in Soviet Russia since 1917*. Oxford 1978.
- Beilin, Lui
1989-91 "Søborg er verdens navle. Erindringsforvirringer om jøderne i Søborg, fortalt af en indfødt". *Årbog*, udg. Historisk-Topografisk Selskab for Gladsaxe Kommune, 1989-91.
- Borgersrud, Lars
1997 *Nødvendig innsats. Sabotørene som skapte den aktive motstanden*. Oslo: Universitetsforlaget 1997.
- Dester, Karl, Poul Henrik Jensen, Niels Ole Frederiksen
2006 *Fra Slotsgade til Stutthof. Historie om en ung politisk fange under besættelsen*. Nyborg: Friis 2006.
- Finkelstein, Lars Ole
2008 *Leo Finkelstein indespærret i Vestre Fængsel, Horserødlejren og Konzentrationslejren Stutthof*. Utrykt manuskript 2008.
- Frankel, Jonathan
2004 "Dark Times, Dire Decisions. Jews and Communism". *Studies in Contemporary Jewry. An Annual XX*. Oxford 2004.
- Gerrits, André
2009 *The Myth of Jewish Communism. A Historical Interpretation*. Bern: Peter Lang 2009.
- Gilbert, Martin
1969 *The Dent Atlas of Jewish History*. London: J.M. Dent 1969.
- Gitelman, Zvi Y.
1972 *Jewish Nationality and Soviet Politics. The Jewish Sections of the CPSU, 1917-1930*. Princeton: Princeton University Press 1972.

- Grossmann, Vladimir
1918 *Jøderne i København*. København 1918.
- Grünbaum, Isi
1988 *Da mit hår blev grønt*. København: Tiden 1988 (interview med Michael Kjeldsen).
- Hardis, Arne
2010 *Klassekammeraten. Otto Melchior – kommunisten, der forsvandt*. København: Gyldendal 2010.
- Heimann, Bernhard
1945 ”Stutthof – en tysk Tilintetgørelseslejr”. *Journalisten* 6/1.6.1945.
- Horwitz, Hugo og Knud Rasmussen
1964 *En sabotørs erindringer*. København: Fremad 1964.
- Jepsen, J.A.H.
1982 ”Røgskrift”. *En dansk modstandsmands oplevelser i KZ-lejr*. København: Zac 1982.
- Lustiger, Arno
1998 *Stalin und die Juden. Die tragische Geschichte des Jüdischen Antifascistischen Komitees und der sowjetischen Juden*. Berlin: Aufbau Verlag 1998.
- Majew, Peter
(u.å.) Peter Majews beretning, Frihedsmuseet, 30C-00-10478.
- Moltke, Kai
1973 *Fire år i fangedragt. Af en socialistisk folketingsmands erindringer*. København: Gyldendal 1973.
- Nielsen, Anton
2010 *Som bølger af hav* bd. 1. Højbjerg: Hovedland 2010.
- Nørgaard, Erik
1975a *Revolutionen der udeblev. Kominterns virksomhed med Ernst Wollweber og Richard Jensen i forgrunden*. København: Fremad 1975.
- 1975b *Den usynlige krig. Historien om Ernst Wollwebers sabotageorganisation*. København: Fremad 1975.
- Overby, Martin Jensen
2018 *De danske fanger i koncentrationslejren Stutthof*. København: Frihedsmuseets Forlag 2018.
- Perlmutter, Akiba
2013 *En pødekvist. Erindringer 1907-1945*. København: Skriveforlaget 2013.
- Schatz, Jaff
1991 *The generation. The rise and fall of the Jewish communists of Poland*. Berkeley: University of California Press 1991.
- Soxberger, Thomas
2004 ”Sigmund Löw (Siskind Lyev), a ‘Revolutionary Proletarian’ Writer”. *East European Jewish Affairs*, 2/2004.
- Thing, Morten
1997 ”Da politiet var lige ved at få et efterretningsvæsen”. Ning de Coninck Smith, Mogens Rüdiger og Morten Thing (red.): *Historiens kultur*. København: Museum Tusulanum 1997, s. 157ff.
- 2001 ”Jøderne og revolutionen i Danmark”. *Den historiske jøde*. København: Forum 2001.
- 2005 ”Fru Anna Mironovna Leepa (1881-1926)”. *Jiddishland i København*. København: Nemos Bibliotek 2005.
- 2008a ”De jødiske skræddere i København 1900-1920”. *Arbejderhistorie* 2008/1.
- 2008b *De russiske jøder i København 1882-1943*. København: Gyldendal 2008.

- 2012 "Det kæmpende Danmarks Radiostudie og Film". *Arbejderhistorie* 1/2012.
- 2014 *Antisemitismens bibel. Historien om smædeskriftet Zions Visers Protokoller*. København: Informations Forlag 2014.
- Verner, Oskar
1983 *Min vej gik gennem Sachsenhausen. En murersteds erindringer om sit liv i kampen for fred og socialisme*. Aarhus: Modtryk 1983, s. 95.
- Wechselmann, Regina og Bruno og Torben Bjerg Clausen
1989 *Slår bro fra kyst til kyst*. København: Tiden 1989.
- Wigoder, Geoffrey, Fern Seckbach og Hillel Wiseberg
1997 *Encyclopaedia Judaica, CD-Rom edition, version 1.0*.

ARKIVER

Det Mosaiske Troessamfunds arkiv, Rigsarkivet, København
Rossiiskij tsentr khanenija i izutjenija dokumentov novejsjej istorii, Moskva
YIVO: Yidisher visenshaftlekher institut, New York

FORKORTELSER

DKP Danmarks Kommunistiske Parti
EKKI Eksekutivkomiteen for Kommunistisk Internationale
GEZERD *Gezelschaft far ainordnung af erd arbetndike jidn in FSSR*
IKOR *Idishe kolonizatsije organizatsije in Rusland*
ISH *The International Union of Seamen and Harbour Workers*
JAKF Jødisk Arbejder Kultur Forening
Komintern Kommunistisk Internationale
Ks kasse
MT Mosaisk Troessamfund

RTsKhIDNI *Rossiiskij tsentr khanenija i izutjenija dokumentov novejsjej istorii*, Moskva
SAP Socialistisk Arbejderparti
VKP(b) Russisk forkortelse for Al-unions Kommunistiske Parti
YIVO *Yidisher visenshaftlekher institut*, New York
ZB Zionistisk Bureau
ZO Zionistisk Organisation

NOTER

1. For en datidig analyse af forholdet, se Grossmann 1918.
2. For en biografi om Anna Mironovna, se Thing 2005.
3. Thing 2008, s. 1-15.
4. RTsKhIDNI, Moskva, fond 17, opis 98, delo 4420.
5. Gilbert 1969, s. 72.
6. RTsKhIDNI, Moskva, fond 17, opis 98, delo 4420.
7. Ibid.
8. Gitelman 1972.
9. Thing 1997, s. 157ff.
10. MT arkiv M 154.
11. MT arkiv M 183.
12. Deres partibøger ligger som bilag til deres overførselssag i RtsKhIDNI, Moskva.
13. Abramsky 1978.
14. Protokol for Sekretariatet 1927-28; Protokol for Centralkomiteen 27.5.1929-21.10.1929; Protokol for Arbejdsudvalget, Kbh. 1927-29, hhv. ks. 130, 118 og 116, DKP's arkiv Arbejderbevægelsens Arkiv og Bibliotek.
15. "De private Kapitalistskoler". *Arbejderbladet* 14.11.1924.
16. "Unge Pioneres Svar til de mosaiske Skoler". *Arbejderbladet* 19.9.1924.
17. "De private Kapitalistskoler". *Arbejderbladet* 14.11.1924.
18. Ibid.
19. "Forfølgelse af de kommunistiske Børn og af deres Forældre". *Arbejderbladet* 28.11.1924.
20. "N-s: Den jødiske Massekolonisation i Rusland". *Arbejderbladet* 28.1.1927.
21. *Mosaisk Samfund* 1.2.1927, *Arbejderbladet* 22.4.1927.
22. *Mosaisk Samfund* 12.5.1928.
23. "Den jødiske Kolonisation i Rusland". *Arbejderbladet* 11.5.1928.
24. IKOR, *Arbejderbladet* 25.7.1930 og *Jødisk Familieblad* 15.8.1930.
25. Ibid.
26. Perlmutter 2013, s. 186. Perlmutter blev efter sin mors død anbragt hos en familie af faren. Sidenhen overtog MT ansvaret for ham, og han flyttede fra den ene jødiske familie til den anden.
27. *Arbejderbladet* 17.10.1930 og *Jødisk Familieblad* 2/1.10.1930.
28. Bergelson kom også til København i 1934. IKOR meddelte, at han rejste til Sovjetunionen for at bosætte sig dér, og at han i den anledning ville holde foredrag den 11. april 1934 i IKORs lokale i Guldbergsgade 10. Han blev medlem af Den Jødiske Antifascistiske Komité og blev sammen med andre medlemmer af komitéen skudt i 1952. *Mosaisk Samfund* 6.4.1934 og Lustiger 1998.
29. *Mosaisk Samfund* 31.4.1933.

30. *Mosaik Samfund* 15.11.1935.
31. *Mosaik Samfund* 23.4.1937.
32. Tsu ale yidn in Kopenhagen/Til alle Jøder i København! YIVO RG 116, New York, ks. 63.
33. *Jødisk Ugeblad* 15.3.1940.
34. "IKOR"s Bazar, *Arbejderbladet* 21.4.1933.
35. *Mosaik Samfund* 27.4.1934.
36. *Mosaik Samfund* 31.8.1934.
37. *Arbejderbladet* 4.9.1934.
38. *Mosaik Samfund* 28.9.1934.
39. *Mosaik Samfund* 5.10.1934 og 2.11.1934, "Biro-Bidjan – en socialistisk Forpost." *Arbejderbladet* 1.11.1934; Wigoder 1997.
40. *Mosaik Samfund* 9.11.1934.
41. *Mosaik Samfund* 17.2.1933. Siskind Ljew skrev revolutionær arbejderlitteratur, som den var på mode i Sovjetunionen. I 1933 kom han til København og blev i nogle måneder. Han deltog som delegat for en organisation ved navn Den danske jødiske Anti-fascistiske komite, som kun kan være JAKF, i Den antifascistiske europæiske arbejderkongres i Paris 4.-6. juni 1933.
42. *Mosaik Samfund* 31.3.1933.
43. Småtryk, YIVO RG 116, New York, ks. 63.
44. *Mosaik Samfund* 26.1.34 og *Arbejderbladet* 27.1.1934.
45. *Mosaik Samfund* 27.4.34 og *Arbejderbladet* 6.5.1934.
46. Småtryk, YIVO RG 116, New York, ks. 63.
47. Småtryk, YIVO RG 116, New York, ks. 63.
48. *Jødisk Ugeblad* 9.7.1937.
49. *Jødisk Ugeblad* 24.6.1938.
50. Statspolitiet j.nr. H 1520/1919-940, Rigsarkivet.
51. Citeret i Thing 2014.
52. Citeret i Thing 2014.
53. Thing 2014.
54. Thing 2001, s. 44f.
55. Ibid.
56. Ibid.
57. Ibid.
58. Ibid.
59. Ibid.
60. Gerrits 2009; Frankel 2004; Schatz 1991.
61. Indtil 1952 hed det russiske kommunistparti VKP(b).
62. RTsKhIDNI, Moskva, fond 17, opis 98, delo 4420.
63. Thing 2001, s. 44f.
64. Overby 2018.
65. Nørgaard 1975a og b 1975; Borgersrud 1997.
66. Heimann 1945, s. 32-34.
67. MT arkiv: 1179 31.3.27.
68. Hardis 2010.
69. Finkelstein 2008; Moltke 1973, hvor Finkelstein omtales flere steder; Jepsen 1982; Dester 2006.
70. Perlmutter 2013.
71. Beilin 1989-1991, s. 50-52.
72. Verner 1983, s. 95.
73. Majew u.å.
74. Horwitz 1964.
75. Politiets Registerblade, Københavns Arkiv, online.
76. Grünbaum 1988.
77. Thing 2012, s. 14-30.
78. Wechselmann 1989.
79. Nielsen 2010 indeholder hans mors, Agnes Nielsens, erindringer.